

Ferie- og studieøen Bornholm

- med fokus på røn

Tekst og fotos
Finn Hansen
Birkevej 3, Nyker
3720 Aakirkeby

Bornholm er i turistkredse gentagne gange blevet fremhævet som et sted, hvor folk søger til for at holde ferie og opleve "naturen" i et anderledes Danmark.

Det er øens geologiske undergrund, der i høj grad er grundlaget for en mangfoldighed af anderledes landskaber med et indhold af flora og fauna, der i århundreder har været tilpasset disse fysiske rammer her på øen og som mangler i det øvrige land.

Godt nok er næsten to tredjedele af øens overflade i tidens løb blevet dyrket op og dets indhold af oprindelige naturelementer fjernet i sådan en grad, at man skal dykke ned i historiske kilder for at opleve fortidens storhed i dette landskab. Men, søger man ind i øens skove eller ud til kystklipperne er der stadigvæk muligheder for at finde en flig af den eksotiske fortid.

Fig. 1. Selje-røn, *Sorbus intermedia*, ved Salomons Kapel

To elementer i denne mangfoldighed er Tarmvrid-røn og Klippe-røn. Godt nok finder man også Tarmvrid-røn enkelte andre steder i landet, men Danmarks eneste naturligt forekommende populationer af arten finder man i øens grundfjeldsområde, hvor også Klippe-røn har landets eneste voksepladser på den bornholmske klippekyst. Således er Helligdomsklipperne udpeget til at være en genetisk smeltedigel, idet alle øens røn-arter, som foruden de to omtalte tæller Almindelig røn samt Selje-røn og Finsk røn, er samlet på et afgrænset område her neden for nutidens kunstmuseum (Skovsgård 2013).

Selje-røn med det latinske artsnavn "*intermedia*", der netop betyder en mellemtung, opfattes som en krydsning mellem Almindelig røn, Klippe-røn og Tarmvrid-røn.

Finsk røn er tilsvarende et produkt af en eller flere krydsninger mellem Almindelig røn og Klippe-røn med det latinske artsnavn "*hybrida*" og kaldes som sådan "bastardrøn".

Denne genetiske smeltedigel for Røn er ikke blevet underlagt noget egentligt studium, og på grund af en stor variation i bladform for nogle af arterne kan man formode, at det er grundlag for at identificere flere bornholmske små-arter blandt Røn (Skovsgård 2013).

Myndighederne har derfor et stort ansvar for, at forvaltningen af disse levesteder bliver så optimale som muligt således, at også kommende generationer af botanisk interesserede mennesker kan opleve planterne i deres rette miljø.

Røn på Bornholm – en status

"Bornholm er rønnenes ø og et mekka for rønne-botanikere. Her findes naturbestande af alle fem "danske" rønnearter", skrev Jens Peter

Fig. 2. Klippe-røn, *Sorbus rupicola*, på Liberts-klippen højt over Helligdomsklipperne

Skovsgård i et mindeskrift til Professor Helge Vedel i "Dansk Dendrologisk Årsskrift 2013".

Videre hed det, at

"Bornholm er en perle for botanikere. Det var her, skovbrugsstuderende før i tiden blev trukket hen på botanik-ekskursion for at se på nogle af de små eksotiske vækster, som ellers ikke findes i Danmark uden for Forstbotanisk Have eller Arboretet.

Helge Vedel, vores botanikprofessor, var på god fod med Bent Engberg, den lokale statsskovrider, så split-flaget var hejst på skovridergården i Rømersdal alene til ære for os....

Blæsten ruskede, og regnen silede ned ad nakken, medens vi på alle fire kravlede længere ud på en af nordkystens klipper. Det var røn, det gjaldt, og vi skulle finde alle fem. Vi manglede efterhånden bare tarmvrideren....”

”Der er fem naturligt forekommende rønarter på Bornholm: Almindelig Røn, Finsk Røn, Selje-røn, Klippe-røn og Tarmvrid-røn”, og formålet med Skovsgårds undersøgelser som uddybet i mindeskriftet har været ”at gøre opmærksom på røns potentiale som skovtræ og på de udfordringer, der er med til at forvalte den bornholmske genressource i røn”.

Tarmvrid-røn.

J. P. Skovsgård havde fået støtte af Naturstyrelsens ordning for praksisnære forsøg 2011-12 i forbindelse med et projekt om Tarmvrid-røn i

Fig. 3. Vokseplads for Tarmvrid-røn, Almindelig Røn, Selje-røn, og Klippe-røn på Libertsklippen, fotograferet af Tasja Lyng.

Danmark, og i tidsskriftet Skoven har han fået offentliggjort i alt 10 artikler 2011-13 med forskellige temaer om netop Tarmvrid-røn som et dansk skovtræ. Den bornholmske forekomst af Tarmvrid-røn har i øvrigt i nyere tid været benyttet af Kristine Kjørup Rasmussen i sin doktordisputats fra 2004: ”Reproduction growth and habitat niche of *Sorbus torminalis* – potential limiting factors for the northern distribution limit”. Derudover har Kjørup Rasmussen også benyttet sig af nogle Tarmvrid-røn i Døndalen i et projekt, der i 2007 er afrapporteret som: ”Dendrological analysis of a rare sub-canopy tree: Effects of climate, latitude,

habitat conditions ad forest history” i tidsskriftet Dendrochronologia 25:3-17.

Etymologisk kommer artsnavnet *torminalis* af latin tormina (pl. mavepine, kolik), stillende mavepine/kolik, og henviser til en ”Røn, der kurerer mavepine/kolik”

Tarmvrid-røn er ifølge Skovsgård vidt udbredt som fåtallig indblanding i lysåbne løvskovstyper i Mellem- og Sydeuropa. Arten findes især på kalk- eller lerholdig jord, men forekommer også på klippeskråninger. I skoven er Tarmvrid-røn en konkurrencesvag art, som sjældent kommer med helt op i kronetaget.

Bornholm rummer en stor del af Danmarks naturligt forekommende Tarmvrid-røn, og historisk har den været at træffe som følger (se faktaboks næste side):

De seneste år har jeg målrettet eftersøgt Tarmvrid-røn på de lokaliteter, hvor den tidligere er registreret, og i 2014, 2015 og 2016 er det blevet til følgende fund, sammenstillet med Kristina K Rasmussens fra omkring 2002. Kigger man på de historiske fund og disse nye registreringer, noterer man sig, at Tarmvrid-røn de seneste to år ikke er observeret på Hammerknuden, ved landevejen fra Rønne til Almindingen samt i Borreløngsværket. Til gengæld er der i Arboretet i Almindingen ”genfundet” to Tarmvrid-røn, som blev plantet her i 1934! Og i den tidligere Østermarie Kommunes Vestre Skov har den nye ejer i 2013 plantet en hel lille plantage med Tarmvrid-røn efter først at have flankhugget en bevoksning med Rødgran.

Fig. 4 og 5. Tarmvrid-røn i Vestre Skov og Tarmvrid-røn i Arboretet i Segen

FAKTABOKS

Kilder vedrørende Tarmvrid-røns forekomst på Bornholm i tidligere tid: *Sorbus torminalis*

N H Bergstedt henviste i sin Bornholms Flora fra 1883 til, at *Sorbus torminalis* er angivet fra Lindholmsklipperne (Schötz), Helligdommen i Rø og Bobbeaa (Hjorth), sparsomt mellem Vang og Johns Kapel (Krok), ved Møllevig (Hoff), Slotslyngen ved Stranden.

Arne Larsen henviste i 1956 til, at Tarmvrid-røn er temmelig sjælden (spontan) på vest skråningerne ved Hammershus (buskagtige vindblæste individer), Hammerknuden og Døndalen:

Ove Hammer Pedersen: Ekkodalen

Hans Møller: Nedenfor Finnedalshotellet, Helligdommen

Warming: Dynddalen, Bobbeaa

Ellen Hansen: Bobbeaa, Rø, Dynddalen, Finnedalen-Hammeren, ved Landevejen fra Rønne til Almindingen

Botanisk Forening 1911: Bobbeaa, Finnedalens Kystskov

K Wiinstedt: Helligdommen

Svend Andersen: Bobbeaa 1933

Herbarieark:

1, Døndalen 30/8-55

2, Ved Løvehovederne 28/6-62

3, Bobbeaadalens venstre bred 16/-73

4, Kleven juni 73

5, Klipper N f Vang 17/6-1866 (Hoff)

Arne Larsens egne observationer (1956) var: vest skråningerne ved Hammershus (buskagtige vindblæste individer), Hammerknuden og Døndalen.

Peder Lytken kendte den i 1980'erne fra: 1) Vangklipperne N for Krogeduren, 2) Hammershus vestskråninger, 3) Borreløngsværket, 4) Helligdomsklipperne, 5) Døndalen, 6) Kleven, 7) Bobbeaens venstre bred

Tarmvrid-røn - voksesteder				
	Antal træer	KKR		
Hammershus vest-skråninger	120	33	Helligdomsklipperne	3
Møllevig syd for Hammershus	5		Døndalen	1
Slotslyngklipperne syd for Mulekleven	10		Bobbeaens vestlige bred	10
Pissebækken ud for Finnedalen	5		Hestestenene og Blod Egil	20
Klipperne syd for Vang	8	2	Kleven mellem Rø og Klemensker	3
Jons Kapel og syd	3		Ekkodalen i Almindingen	9
			Arboretet i Segen	2
			I alt	199
				70

FAKTABOKS

Kilder vedrørende Klippe-Røns forekomst på Bornholm i tidligere tid: *Sorbus Aria/rupicola*, *Sorbus Aria* er plantet, *Sorbus rupicola* er spontan bornholmsk:møllenbæratræ

N H Bergstedt henviste i sin Bornholms Flora fra 1883 til, at *Sorbus aria* (Mølnbæratræ) er angivet som: Hist og her langs med Klippekylen, f.Ex.: Hammershus (Liebmann), Helligdommem (Johan Lange 1848), Teglkåas til Hammershus (Hoff), Johns Kapel og Store Fos (Baagøe), Lindholmsklipperne

Arne Larsen henviste i 1956 til andre fund og botanikere:

Axel Lange: Hist og her langs Klippekylen

Ove Hammer Pedersen: Jons Kapel

Hans Møller: flere lokaliteter

Warming: "hos os kun vild paa Bornholm": Hammershus 1901, Amtmandsstenen, Aar paa Sydbornholm

Sophus Franck: Christiansø

Ellen Hansen: Johns Kapel, Hammershus, Læså, Rø-Gudhjem

Botanisk Forening 24: Jons Kapel,

K Wiinstedt: Helligdommen

Svend Andersen: Frennemark, Rø-Gudhjem, Randkløve-Ypnested, Hammershus

Herbarieark:

1, fra vej i Bagsværd!

2, Capri ved Helligdommen 16/8-59

3, Finnedalskysten 13/7-61

Arne Larsens egne observationer (1956) var: Helligdommen og Hammershus

Peder Lytken kendte den i 1980'erne fra: 1) kyststrækningen fra Johns Kapel til Vang, 2) Stammershale, 3) Baadsted, 4) Helligdomsklipperne, 5) Lindholmsklippen

Klippe-røn.

Klippe-røn, *Sorbus rupicola*.

Artsnavnet *rupicola* kommer af latin *rupes* (klippe) och *incola* (indbygger) og henviser til en "Røn, der lever på klipper".

Som Skovsgård bemærker, findes Klippe-røn mest på klipper. Den er vidt udbredt i vintermilde dele af Nordeuropa, men optræder ofte i individfattige populationer på utilgængelige steder.

Bornholm rummer Danmarks eneste naturligt forekommende populatio-

Klippe-røn - voksesteder	
	Antal træer
Kaas	1
Stammershale	1
Baadsted	2
Helligdomsklipper	5
Lindskovsklipper	7
Stevlen og nord	11
Møllevig	5
Vang og syd	57
Jons Kapel og syd	24
I alt	113

ner af Klippe-røn, og tilbage i den botaniske historie har den været at træffe som følger (se faktaboks forrige side):
Også Klippe-røn har jeg de seneste tre år, 2014, 2015 og 2016 eftersøgt på de lokaliteter, hvor arten tidligere er blevet registreret.

Bortset fra planter fra lokaliteterne "Amtmandsstenen", "Læså" og "Aaer

på Sydbornholm", som nok snarere skyldes den nærstående plantede art *Sorbus aria*, må Klippe-røn, *Sorbus rupicola* fortsat kunne findes på Frenne-mark og på kyststrækningen Randkløve - Ypnested, og på disse strækninger vil jeg kigge ekstra grundigt efter i de kommende år.

En detaljeret sammenstilling af alle observationer af Tarmvrid-røn og Klippe-røn de seneste år er bragt på www.naturpåbornholm.dk

Fig. 6. Blomstrende Klippe-røn ved Helligdomsklipperne

Fortidskrokodille

- fundet ved Kultippen (Kullatippan)

Af

Jesper Milàn

Geomuseum Faxe

Østsjællands Museum

Østervej 2

4640 Faxe

Kultippen ved stranden ud for Hasle Lystskov er et spændende stykke kulturlandskab, der bærer vidnesbyrd om dengang, der blev gravet kul i området. Kullene blev gravet op fra de geologiske lag der hedder Bagå-Formationen som stammer fra den geologiske tidsperiode Juratiden, for ca. 170 millioner år siden. Dengang var området en frodig flodslette med masser af vegetation, og Bagå- Formationen består af skiftevis lag af sand, ler og kul, og de er dannet ved, at den frodige flodslette periodisk er blevet oversvømmet ved, at floderne er gået over sine bredder og har begravet flodsletten og alt dens vegetation i tykke lag af sand og ler. Planterne er gennem millioner af år blevet omdannet til kul, og det er disse kullag,

der før i tiden blev udgravet i området ved, hvad der nu er Rubinsøen. Bagå-Formationen har altid været et kendt sted for fossiljægere, da man kan finde utroligt flotte og velbevarede plantefossiler i den, og særlig kendt er den blevet på Bornholm efter fundet af forstenede fodspor fra mange forskellige typer af dinosaurer i lagene på stranden ved Pyritsøen. Under brydningen af kul i området, blev alt overskudsjorden i form af sand og ler kørt på tipvogne ud til stranden, hvor det blev læsset af, og gennem tiden dannede området Kultippen. Kulbrydningen er for

Fig. 1. Udsigt over Kultippen syd for Hasle. Knoglestykket blev fundet her på stranden ud for Kultippen.

Foto: Finn Hansen

